

Tone Peršak

Pisatelj v družbi, ki je samo še javnost?

V državah, ki so se pred kratkim prebile v krog demokratične “mednarodne skupnosti” (velja za jugovzhodno in vzhodno Evropo ter za večji del Azije), pisatelji, filozofi in drugi intelektualci opažamo, da naše kritike in opozorila, kadar opozarjamo na neustrezno ravnanje politike oziroma oblasti, na kratenje človekovih pravic in svoboščin, na razvrednotenje vrednot, na katerih domnevno temeljijo družbe v teh državah, na korupcijo, klientelizem in druge zlorabe oblasti, vse manj zaležejo in da jih praviloma ne presliši samo politika, temveč tudi t. i. javnosti. Kulturi preprosto nista več priznana vloga in pomen avtonomnega družbenega podsistema, ob politiki, gospodarstvu, znanosti, izobraževanju ..., in ne avtoriteta moralne instance, kot je to veljalo še pred nekaj desetletji. Družbe ne zanima in ne vznemirja skoraj nič več, kar ji ima sporočiti kultura. A pri tem ne gre samo za vprašanje kulture, pisateljev, intelektualcev; gre za vprašanje same družbe, kajti ne ustvarja družba kulture, temveč kultura ustvarja družbo, kot je to svojčas, tako v slabem kot v dobrem pomenu besede, poudaril vplivni in popularni slovenski filozof Slavoj Žižek. Kultura, zlasti umetnost in znotraj nje še posebej književnost, ki jo je na najvišje mesto med umetnostmi postavil Hegel, soustvarja, razvija in predvsem izraža skupn(ostn)o identiteto družbe. Toda Hegel je, kot vemo, napovedal tudi konec umetnosti, razumljene na tak način, kot ga je sam ustoličil v svojih *Predavanjih o estetiki*.

Če torej danes govorimo o razpadu ali vsaj o razpadanju (atomizaciji) družbe, o razgradnji podstati vrednot (vrednostnega sistema), na kateri je družba temeljila ne glede na razlike in trenja med posameznimi interesnimi skupinami in družbenimi podsistemi, ter hkrati o radikalnih spremembah znotraj kulture in, povsem legitimno, o koncu umetnosti, še zlasti umetnosti v takšnem pomenu besede, kot smo umetnost razumeli vsaj še večji del 20. stoletja, je potemtakem na mestu tudi vprašanje, ali je (tudi)

kultura sama vodila družbo v takšno stanje? Zato je tem pomembnejše premisliti, kaj se je zgodilo s samo kulturo. Ali gre za to, da se je kultura sama odpovedala vrednotam, ki jih je promovirala in jih na neki način vgradila v ustroj družbe? Govorimo seveda o kulturi in znotraj nje o umetnosti, kakor jo razumemo od grške antike in še posebej od časov humanizma in renesanse do 20. stoletja. Spremembe so daljnosežne in zadevajo tako vprašanje naravnosti umetnosti k predvsem estetskemu učinku kot vprašanje vloge (nacionalne) kulture kot ključnega dejavnika v procesu oblikovanja in izražanja identitete nacionalne skupnosti.

A če se sprašujemo o razliki med družbo kot skupnostjo z močno izraženo zavestjo o skupnosti in javnostjo oziroma javnostmi, je treba najprej opozoriti, da družba za razliko od javnosti ni utemeljena na (samo) interesih ali potrebi po tem, da se javnost javno opredeli do določenega vprašanja, morda protestira ali kaj zahteva od oblasti ipd., temveč, kot rečeno, vedno temelji na določenem vrednostnem sistemu, zato v bistvu ustroj družbe, njena zgradba, vedno nekako povzema ustroj vrednostnega sistema, na katerem se družba utemeljuje, ter ta vrednostni sistem kot nekakšen neviden skelet vgrajuje v svoj lastni ustroj. In prav pri tem ima (je imela) kultura najopaznejšo vlogo, saj po svoji naravi vedno znova obravnava (utrjuje, drugič kritizira, prenavlja ali dograjuje) prav ta vrednostni sistem. In zato sta kultura in družba vedno bili v napetem interaktivnem razmerju. Po eni strani je kultura vedno razgrajevala družbo, bila korak pred njo ter s svojim delovanjem preprečevala njeno okostenevanje; družba, praviloma konservativna in nagnjena k hedonizmu, se je odzivala nestrpno, velikokrat nasilno do najprodornejših in najnaprednejših teženj znotraj kulture.

Kaj se je torej zgodilo, če družba (zlasti politika oziroma oblast) kulture več ne sliši in ji ne prizna več njene nekdanje vloge? Je družba to vlogo priznala kakemu drugemu podsistemu ali celo kaki sili zunaj sebe? Smo morda priče in žrtve svojevrstnega paradoksa, da se pravzaprav tudi evropske in vse "zahodne" družbe pod pritiskom globalizacije in ideologije neoliberalizma bližajo modelu družbe, kakršen prevladuje na vzhodu, zlasti v islamskem svetu? Značilno za države/družbe, v katerih religija ohranja položaj ključne družbotvorne sile in zato s svojimi pravili/zakoni, vrednotami in vzorci vedenja kroji ustroj družbe ter države v celoti, je, da ni ločnice med družbo in religijsko skupnostjo. (Religijo tu razumem kot sistem vrednot, pravil in obredov, ki jih je treba spoštovati in izvajati in kršitev katerih se kaznuje ali z izločitvijo iz skupnosti ali tudi s stvarno kaznijo, kot na primer v šeriatskem pravu.) Pri tem ni pomembno, ali ta "religija" temelji na veri v tradicionalnem pomenu besede; njena osnova

je lahko tudi totalitarna ideologija (npr. stalinizem, fašizem, nacizem in tudi neoliberalizem). Ključna vrednota takšne religije je lahko tudi kapital, ki mu (centrom kapitalne moči) pripada tudi dejanska oblast v takšni družbi.

Posledica opisanega stanja je tudi, da družbi ni več mar za kulturo, ki nastaja znotraj družbe. To v enaki meri govori o krizi družbe kot o breztemeljnosti in brezcilnosti kulture, ki si jo, kot potrošno dobrino, skuša podrediti kapital. Slednji jo skuša prisiliti, naj postane globalno dostopna, privlačna in zabavna, ne več lokalno utemeljena in zavezana (npr. kot nacionalna kultura). Družba, kot smo jo razumeli še nedavno, razpada, drobi se v množico nepovezanih in vase zagledanih narcisov, nezaupljivih in pretirano tekmovalnih posameznikov in kvečjemu še do vseh drugih vzvišenih in sovražnih interesnih skupin. Kot da ni več za vse veljavnih vrednot, s katerimi se družba utemeljuje in na osnovi katerih čuti samo sebe kot skupnost z istimi ključnimi (strateškimi) cilji in pogledi na svet, na lastno preteklost in prihodnost. V družbi, ki je seveda vedno znova (bila) dinamična, nikoli negibna (mrtva) struktura, kultura deluje kot ustvarjalka ter hkrati kot izraz in pričevanje o identiteti in smislu. Kultura identiteto ustvarja, spreminja (tudi načinja, celo ruši, zlasti že presežene vrednote, ki preraščajo v predsodke in notranje ovire za nadaljnji razvoj družbe). Tako razumljeno družbo vse bolj zamenjujejo različne javnosti, ki se oblikujejo samo na podlagi materialnih interesov, ali pa jih spodbujajo uspešni triki ideoloških, marketinških in drugih manipulacij, posredovani skozi množična občila. Glavna značilnost teh javnosti je nezanesljivost, neuravnoveženost, spremenljivost opredelitev in hlastanje po zelo učinkoviti, četudi ne trajni zadovoljitvi pričakovanj (rumeni tisk, politične afere, zvezdniški sistem, škandali, materialna uspešnost – npr. svetovne prodajne uspešnice namesto trajno vrednih zahtevnejših literarnih del ipd.). Družba kot vrednostno utemeljeni sistem, ki ceni trajne vrednosti, materialne in duhovne, je v časih globalizacije in potrošništva neželen pojav, ker je težko obvladljiva, zato tudi kultura v nekdanjem pomenu besede ni zaželena. Vsem nam se ob tem zastavlja vprašanje, kako naj se pisatelji, drugi intelektualci in naše organizacije odzivajo na takšno stanje družbe.

Če je torej družba – govorimo seveda o stabilni družbeni skupnosti – dinamični ustroj, utemeljen na čvrsti, četudi nenehno dopolnjujoči se podstati vrednot oziroma na vrednostnem sistemu, ki ga oblikuje sprva mitologija, pozneje kultura kot polje ustvarjanja in izražanja skup(nost) ne identitete, so različne javnosti pretežno *ad hoc* interesne skupine, ki jih povezujejo zlasti interesi materialne in politične narave (želja po oblasti

ali vsaj vplivu nanjo) ter največkrat tudi kak neposreden, stvaren cilj. Najpogosteje ravno želja po oblasti/obvladovanju celote z namenom, da se cilj skupine predstavi kot univerzalni cilj in kot ena temeljnih vrednot (ciljev) družbe v celoti. Te javnosti so praviloma neke vrste konstrukti, celo prividi skupnosti svobodnih posameznikov, individuuumov s poudarjeno individualnostjo kot vrednoto, in hkrati prividi pomembnih skupin znotraj družbe, tem pomembnejših, ker so aktivne in ker prepričujejo druge javnosti, da njihovi interesi izhajajo prav iz vrednostne podstati družbe, četudi gre vedno za izrazito skupinski in največkrat stvarni interes. Gre, kot rečeno, za privid skupnosti individuuumov, ker ima fetišizacija javnosti isti vir in smisel kot fetišizacija individualizma znotraj neoliberalne ideologije, ki vsaj na videz temelji na načelih svobode posameznika, svobodne izbire življenjskega položaja, poklica, življenjskih (kariernih) ciljev, ki pa so pod vplivom ideološke manipulacije in marketinga pri veliki večini "individuuumov", ki sprejmejo to ideologijo, isti. Individualizem, fetiš neoliberalne ideologije, je sam po sebi privid oziroma lažni individualizem. Posameznika ta ideologija izpostavlja zato, da ruši družbo in vrednostni sistem, ki presega fetiš potrošniške družbe in oslabi državo ter jo podredi centrom kapitalne moči, ki z absolutno zapovedjo rasti kapitala (dobičkov) in rasti BDP-ja tako na ravni posamezne države kot na globalni ravni razgradi vrednostno podstat družbe in civilizacije ter jo nadomesti z interesom kapitala in vero v neomejene možnosti razvoja, ki jima mora biti vse podrejeno. Ne gre torej za svobodno skupnost svobodnih individuuumov, temveč za čredo navideznih individuuumov, ki vsi želijo isto, vsi hočejo biti zmagovalci v isti tekmi; vsi se želijo uveljaviti na isti način na istem področju. Skratka, javnost je največkrat glasna čreda navideznih osebnosti ali "individuuumov" in se prav v tem pogledu razlikuje od družbe. Družbo sestavljajo posamezniki, ki priznavajo stabilno podstat skupnih vrednot. Ti posamezniki se tudi dejansko razlikujejo, lahko se celo "ne marajo" med sabo, vendar verjamejo v iste nevprašljive vrednote. Javnost se dogaja na ravni socialnih omrežij, recimo facebooka, katerega uporabniki menijo, da z razgrinjanjem svoje zasebnosti uveljavljajo svojo individualnost, vendar praviloma vsi ravnajo po istem vzorcu, objavljajo enake vrste sporočila in se enako brez pomislekov izpostavljajo, razgaljajo itd.

Posledica razpadanja družbe je brezobzirno uveljavljanje skupinskih interesov, lahko tudi zelo skrajnih, ki jih interesne skupine oziroma javnosti praviloma zelo glasno razglašajo in vedno predstavljajo kot povezane s temeljnimi vrednotami družbe ali celo izhajajoče iz domnevne vrednostne podstati družbe. Ker so te skupine oziroma javnosti zelo glasne, jim

uspeva lastne interese predstaviti kot pomembne za vse. Tako javnost kot praviloma manjšina, ki se (glasno) sklicuje na svojo glasnost, uveljavlja svoj interes na račun večine; lahko bi rekli, da z glasnostjo utiša in zastraši večino, ki nima več (vrednostne) podlage, da bi se uprla glasnosti manjšine; nima več skupnega imenovalca.

In tu se vračamo h kulturi ter znotraj nje k elitnemu delu kulture, k umetnosti. Kultura v celoti in vse bolj tudi umetnost pod vplivom neoliberalne ideologije oziroma ideologije potrošniške družbe ter povzdigovanja načel neomejenega razvoja sprejemata imperativ masovne produkcije, pravzaprav že skoraj nekakšne industrije. Samo v Sloveniji vsako leto praviloma izide več kot sto romanov in okrog tristo pesniških zbirk; istočasno v Sloveniji živi in slika oziroma kipari ali ustvarja t. i. instalacije več kot sedemsto akademsko izobraženih likovnih umetnikov. V Ljubljani, glavnem mestu Slovenije, se praviloma vsak dan zgodi nekaj deset, pogosto več kot petdeset kulturnih prireditev. Zato je razumljivo, da je večina vseh teh romanov in pesniških zbirk že čez leto ali dve pozabljenih in da marsikatero pesniško zbirko prebere pet, morda deset poklicnih bralcev in morda še deset pesnikovih najožjžih prijateljev in sorodnikov. Vendar je to z vidika ideologije potrošniške družbe in neoliberalizma povsem samoumevno in normalno, kajti v potrošniški družbi noben proizvod ni namenjen trajni rabi, vsak je potrjen načelom mode in potemtakem namenjen za eno, največ dve sezoni in to velja celo za prodajne uspešnice. Skratka, tudi kultura kot družbeni podsistem in skupnost ustvarjalcev je, če gledamo nanjo z vidika tega razmisleka, po eni strani izgubila elitni položaj in je vse bolj potisnjena v položaj ene od interesnih skupin oziroma ene od javnosti, ki ji nekatere druge javnosti, pa tudi politika in mediji, pod vplivom zgodovine še pripisujejo do neke mere poseben pomen in ugled, vendar vse bolj samo načeloma ali, kot radi rečemo, samo ob slovenskem kulturnem prazniku. Hkrati pa tudi kultura sama v marsikaterem pogledu sprejema tak *modus vivendi* in način mišljenja okolja, v katerem nastaja oziroma, če gledamo nanjo kot na interesno skupino ali eno od javnosti, način mišljenja okolja, v katerem živi. To pomeni, da se je že vsaj do neke mere sprijaznila z diktatom ideologije potrošništva, z diktatom mode, z institucijo zvezdnitva, s pravili in tiranijo marketinga. To velja seveda tudi za svet v celoti in vse bolj tudi za Slovenijo in druge vzhodnoevropske dežele, ki so v svet globalizacije, neoliberalizma in potrošništva strumno in brez pomislekov zakorakale pred dvajsetimi do petindvajsetimi leti. Ena od posledic tega premika je tudi to, da so vsaj nekateri najbolj znani avtorji, tudi avtorji iz vzhodne Evrope, danes v bistvu zvezdniki, nekateri

tudi z avreolo nekdanjih disidentov, a kdo od njih bo čez sto petdeset let novi Tolstoj ali Dostojevski? Sploh kdo?

Ker je tako, je v globaliziranem svetu, v katerem vladata ideologiji neoliberalizma in potrošništva, nič manj totalitarni in okrutni, kot so bile velike ideologije 20. stoletja, v globalizirani družbi, če je o družbi še mogoče govoriti, vrednostne podstati, katerih ključna vsebina je bil vedno tudi *ethos*, izrinila in nadomestila paradigma nujnosti rasti kapitala (dobičkov), rasti BDP-ja in skladno s tem paradigma neomejenega razvoja kot osnove za to rast. Kultura se v tem svetu potiska v koncept množične kulture, dostopne čim večjemu številu potrošnikov, v kateri je sleherni trajna vrednost v bistvu anomalija. Proizvajalci te vrste kulture so kajpak, gledano z vidika oblasti oziroma politike, samo še ena od glasnih javnosti, nič pomembnejša ali nevarnejša od drugih javnosti in dejanski centri moči ter oblasti seveda tudi te javnosti, kakor tudi večine drugih, v principu ne poslušajo več. Mi, pisatelji, filozofi, publicisti in drugi intelektualci, smo torej v položaju, ki od nas zahteva, da razmislimo, kako iziti iz položaja, v katerem smo se znašli skupaj z vsemi drugimi, kar je toliko težje, ker, kot rečeno, postajamo vse bolj neslišni, pravice in svoboščine, za katere se zavzemamo, pa v razmerah histeričnega strahu, ker se nihče nikjer ne počuti več varnega, postajajo nekakšen luksuz, ki se mu je težko odreči.

Naj se za zaključek vnaprej odzovem na morebiten očitek o pretirani črnogledosti tega spisa ali o užaljenosti pripadnika kulture, ki je vse predolgo imela vlogo samooklicanega arbitra na področju morale, predvsem v razmerju do politike, zlasti v evropskih družbah. Svoj prispevek razumem kot izziv sebi in vsem, ki si prizadevamo preprečiti prevlado nove totalitarne ideologije. Smisel tega izziva pa vidim tudi v spoznanju, da načrtovalcem prihodnosti sveta in izvajalcem inženiringa duš še nikoli ni uspelo, da bi se njihovi načrti v celoti uresničili.